

Anna Dutka

Przeformułowanie w dyskursie : funkcje i wykładniki

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce
literatury polskiej 83/4, 128-138

1992

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

ANNA DUTKA

PRZEFORMUŁOWANIE W DYSKURSIE FUNKCJE I WYKŁADNIKI

W ciągu ostatnich 10 lat uwagę językoznawców badających język francuski zwrócił problem przeformułowania (*reformulation*). Chodzi bądź o stwierdzenie równoważności w dyskursie (zrelatywizowane do sytuacji wypowiedzania, a zwłaszcza do komunikacyjnych celów rozmówców), bądź o organizowanie wypowiedzi z uwagi na interpretację odbiorcy. Pojawia się też koncepcja traktowania tego pojęcia jako heurystycznego.

W badaniach nad przeformułowaniem wyraźnie ujawniają się metodologiczne dylematy językoznawstwa poststrukturalnego, które coraz szerzej uwzględnia język mówiony i stara się ogarniać coraz większe segmenty tekstu, co prowadzi z kolei do pytania o opis gatunkowej niejednorodności dyskursu. Są tu możliwe dwie postawy: opis konkretnego typu (głównie rozmowy) oraz próba objęcia nim innych, monologicznych, jak i literackich, bądź też tworzenie pewnego modelu *a priori*.

Sądźmy, że przeformułowanie jest szczególnie ciekawym punktem spotkania badań językoznawczych i literackich.

Integralną — można by rzec: centralną — partię badań stanowi opis wyznaczników tej operacji. Jest on wycinkiem szeroko obecnie rozwijanych analiz wyrażen spajających wypowiedzi, zwanych „konektorami” (*„connecteurs”*). Instrumentarium wypracowane dla języka francuskiego jest stosowane do włoskiego. Pragnąc wzbogacić analizy o kontrastywne ujęcie języka polskiego, oparte w dużej mierze na tekstach pisanych, w tym literackich, przedstawimy najważniejsze aspekty badań w tej dziedzinie.

Najpierw uwaga dotycząca użycia słowa „discours”. Jest ono obecnie tak powszechne i różnorodne, że sygnalizujemy trzy koncepcje istotne dla niniejszej prezentacji:

1. Dyskurs jako konkretny wytwór, który powstał w sytuacji zdeterminowanej czynnikami społecznymi, ideologicznymi itp. „Dyskurs” systematycznie przeciwstawia się „tekstowi” — abstraktowi uzyskanemu przez pominięcie warunków wytworzenia. Takie ujęcie wprowadziła w latach sześćdziesiątych „francuska szkoła analizy dyskursu”, badająca jego aspekty społeczne i polityczne.

2. Dyskurs jako negocjacja, w badaniach szkoły genewskiej, która przez „analyse pragmatique du discours” rozumie opis hierarchicznej, funkcjonalnej i polifonicznej struktury rozmowy, rozszerzany na inne gatunki. Sporadycz-

nie pojawiające się słowo „tekst” określa dyskurs monologiczny i jest przeciwstawieniem rozmowy.

3. Dyskurs jako ogół elementów słownych pojawiających się w jednostce interakcji, w ujęciu czerpiącym z niemieckiej lingwistyki tekstu i etnometodologii. „Tekst” oznacza rozmowy zapisane.

Ponadto badacze używają słowa „dyskurs” rozumiejąc przez to sytuacyjne uwikłanie wyrażeń językowych, niekoniecznie odpowiadające jakiejś szczególnej koncepcji.

Przeprowadzone dotąd badania można pogrupować następująco:

I. Zbiór różnorodnych pod względem metodologicznym artykułów (Normand 1987) dotyczący analizy sposobu, w jaki mówiący dostosowuje swe wypowiedzi do sytuacji komunikacyjnych cechujących się różnymi ograniczeniami pozajęzykowymi.

II. Inspirowane monografią Josette Rey-Debove o metajęzyku (1978) studia zespołu językoznawców ze Strasburga (Riegel, Tamba 1987).

III. Przeformułowanie jako element konstruowania dyskursu w interakcji, na przykładzie rozmowy (Gülich, Kotschi 1983, 1987) i redagowania tekstów pisanych (Charolles, Coltier 1986).

IV. Prace szkoły genewskiej (Roulet 1987) rozwijające opis hierarchicznej struktury rozmowy.

V. Analizy przeformułowania w tekstach opisowych, akcentujące ich sekwencyjność (Adam 1990).

W literaturze przedmiotu dominują obecnie ujęcia wchodzące w skład grup III i IV. Przedstawimy teraz krótką charakterystykę badań wszystkich wymienionych grup.

Ad I. Przeformułowanie traktuje się jako jeden z aspektów samozwrotności mowy i wiąże nie tylko z kompetencją językową, lecz ze wszystkim, co dotyczy wytwarzania i interpretacji wypowiedzi. Artykuły stawiają sobie za cel opis pewnych niezmiennych cech przeformułowania na podstawie śladów tej operacji w wypowiedziach. Za zasadniczy uważa się ruch wstecz: powrót do tego, co powiedział sam mówiący lub ktoś inny, objaśnienie, mówiący chce się bowiem upewnić, czy dobrze zrozumiał rozmówcę, czy sam mówi odpowiednio, chce też rozmówcy ułatwić zrozumienie. Ów ruch wstecz, świadomy lub nie, świadczy o ogólnym zjawisku dostosowywania wypowiedzi do sytuacji komunikacyjnych, wpływających na wybory językowe. W przeformułowaniu ujawnia się, zdaniem autorów, twórczy charakter języka. Podkreślają oni, że samozwrotność znaków językowych nieustannie nakłada się na ich funkcję referencjalną. Badanie oparto na różnych przypadkach przekazywania wiadomości, takich jak wykład, streszczenie, objaśnianie terminów z fizyki.

Ad II. W swoich pracach nad metajęzykiem¹ Rey-Debove (1978, 1985) podkreślała konieczność systematycznego opisu spójnego podsystemu umożliwiającego mówienie o języku. Postulowała wskazanie tych cech dyskursu metajęzykowego – występującego także w sytuacjach najbardziej zwyczajnych – które odróżniają go od dyskursu w mowie potocznej. Rozwijając jej

¹ Problem terminologiczny stanowią słowa „*métalangage*”, „*métalanguage*”, „*métadiscours*”, „*métalinguistique*”, „*métalangagier*” i „*métadiscursif*”. Zob. Rey-Debove 1978: 20–21; de Gaulmyn 1987: 91–93; Charolles 1987: 122.

badania, grupa językoznawców zainteresowała się wyrażeniami mówiącymi o równoważności w dyskursie (np. „à savoir”, „c'est-à-dire” czyli, „vouloir dire”, „signifier” ‘oznaczać’) i strukturami, w których skład wchodzi. Przeformułowanie uważa się za czynność językowo-poznawczą. Na przykładach zaczerpniętych z rozmów, z fiszek słownika *Trésor de la langue française*, z komentarzy do Lukrecjusza i z definiowania słów w mowie potocznej autorzy pokazują, jak badane wyrażenia wprowadzają w dyskursie codziennym pewną równoważność semantyczną, a ich różnorodność da się wytłumaczyć przez odwołanie do czynników retorycznych, strategii pragmatycznych i wypowiedaniowych.

Dwa następne ujęcia opierają się na pojęciu interakcji, wprowadzonym do językoznawstwa przez pragmatykę. Uznanie za element kluczowy działania i powiązanie zachowań ludzi z „sensem subiektywnym”, jaki mu oni przypisują, prowadzi ku zagadnieniom interpretacji, widzianej jako proces zależny od oczekiwań rozmówców. W konstruowaniu dynamicznego modelu interpretacji liczy się na wyniki badań kognitywnych i badań nad sztuczną inteligencją. Przez interakcję można rozumieć m.in. dwa następujące zjawiska (Bange 1987: XI n.):

1. Ciągi aktów słownych spełnianych przez mówiących; akty te można wydzielić i nazwać, przyjmując, że stanowią jednostki analizy. Ta polega na ustaleniu ich hierarchii i na przypisaniu im funkcji. Podstawą jest teoria aktów mowy Searle'a i analiza wykorzystuje wtedy wypróbowane metody językoznawcze.

2. Gdy podkreślić przedrostek „inter-”, to centralne miejsce przypada negocjowaniu znaczenia, a dany akt uczestnika komunikacji widzi się jako rezultat interakcji. Obecnie nie istnieje model, który by tę koncepcję opisywał zadowalająco. Jej korzenie tkwią w socjologii życia codziennego i w etnometodologicznej analizie konwersacji. W tym ujęciu rozmówca *A* przystępuje do działania korzystając w danej sytuacji ze swego systemu interpretacji, swej wiedzy oraz domysłów na temat wiedzy rozmówcy *B* i ewentualnego interpretowania przezeń sytuacji. *B* interpretuje zachowanie (tu: słowne) *A*, mając własne przypuszczenia co do jego domysłów; *B* sygnalizuje swą interpretację *A*. Robi to w czasie, gdy *A* formułuje wypowiedź, co skłania *A* do jej modyfikacji – dostosowuje ją lepiej do swej intencji komunikacyjnej. Istotne jest bowiem, że staje się ona realna tylko w powiązaniu ze skutkami, jakie ma dla *B*.

Jak widzimy, definicja pojęcia interakcji jest sprawą dyskusyjną i otwartą. Świadczy to o poszukiwaniu obecnie nowego ujęcia języka, które by zastąpiło model strukturalny, a w szczególności odpowiedziało na pytanie o zakres i sposób uwzględnienia czynników psychologicznych lub/i społecznych².

Interesujące nas badania ujęte w punktach III i IV inspirowały się teorią aktów mowy, lecz należą do drugiego nurtu badań.

Ad III. Elisabeth Gülich i Thomas Kotschi dążą do syntezy lingwistyki tekstu i różnych prądów pragmatyki (teorii aktów mowy, pragmatycznej analizy dyskursu w ujęciu genewskim, etnometodologicznej analizy konwersacji). Z lingwistyki tekstu zaczerpnęli pojęcie tworzenia tekstu (*constitution*,

² Spór o definicję przedmiotu i koncepcji językoznawstwa omawia Maingueneau (1988).

formation du texte) i komponowania tekstu (*composition du texte*). Pierwszy termin dotyczy tekstu jako spójnego ciągu elementów językowych łączonych w sekwencje według określonych zasad. Drugi dotyczy związków między jednostkami tematycznymi tekstu (lub między ich zbiorami). Chodzi o relacje między cząstkowymi informacjami na temat świata, zależne od planu, według którego buduje się informację globalną – dyskurs (Gülich, Kotschi 1987: 17–18). Właśnie komponowanie tekstu interesuje Gülich i Kotschiego: jest ono dla nich specyficzną czynnością słowną, którą należy opisywać z punktu widzenia tekstu jako całości. Badali ją w dialogach ustnych. Za istotne rozwinięcie komponowania tekstu jako czynności słownej uważają teorię Antosa³: mówiący nie tylko spełnia akty mowy, ale przede wszystkim wykonuje pracę polegającą na wytworzeniu wypowiedzi, czyli jej sformułowaniu. Jest to czynność intencjonalna, utrudniana przez przeszkody pojawiające się w komunikacji. W takim ujęciu formułowanie to rozwiązywanie problemów komunikacyjnych. Wymaga to wysiłku, o którym świadczą pewne ślady, a wśród nich wyrażenia opisywane przez Gülich i Kotschiego jako „wyznaczniki przeformułowania parafrastycznego”. Wysiłek mówiącego łączy z tym, że organizuje on dyskurs pod kątem możliwych reakcji rozmówcy, którego interpretacją stara się kierować. Wytwarzanie dyskursu jest więc interakcją. Inaczej niż etnometodolodzy, Gülich i Kotschi pragną odróżnić w płaszczyźnie teoretycznej akty illokucyjne od innych aktów słownych, a także zwrócić uwagę na językowe środki organizowania interakcji. Przyjęta przez nich (1987: 24–25) klasyfikacja aktów słownych odróżnia akty illokucyjne, np. prosić, obiecywać od aktów wprowadzających szczególne formy kompozycji tekstu, np. uzasadniać, powtarzać, parafrazować. Te ostatnie służą celom podporządkowanym celom illokucyjnym: rozmówca musi wprawdzie zrozumieć i zaakceptować intencję mówiącego. Zrozumienie ułatwia akt parafrazowania (zwany później „parafrazą”), akceptację – akt uzasadnienia.

Parafrazowanie to wytworzenie wypowiedzi mającej postać xRy , gdzie x i y są dwoma segmentami struktury zdaniowej tekstu, a R jest relacją semantyczną (Gülich, Kotschi 1987: 30). Przez parafrazę rozumie się najczęściej całość składającą się z wypowiedzi-źródła (*énoncé-source*), wypowiedzi-dubletu (*énoncé-doublon*, *énoncé reformulateur*) i elementu wskazującego relację parafrazy, takiego jak „*c'est-à-dire*” ‘czyli’ (Gülich, Kotschi 1983: 306–308). Podkreślając pragmatyczny aspekt ujęcia, autorzy podają jako zbliżone „dyskursywną czynność parafrazowania”, „parafrazę kontekstową”, „parafrazę komunikacyjną” bądź „podwojenie dyskursywne”, nie zaś – podkreślenie równoznaczności semantycznej, która by łączyła parafrazę z gramatycznym pojęciem transformacji.

Na relację parafrazy mogą wskazywać wyznaczniki leksykalne, np. „*c'est-à-dire*” ‘czyli’, a także nieleksykalne, np. prozodia, (powtórzenie konturu intonacyjnego), paralelizm składniowy itp.

Strukturę podobną do parafrazy mają dwa inne akty kompozycji tekstu: powtórzenie zdania (*rephrasage* – powtórzenie struktury składniowej i leksykalnej wypowiedzi) oraz sprostowanie (*correction* – zastąpienie wypowiedzi uznanej za „błędną”). Powtórzenie zdania, parafraza i sprostowanie noszą

³ Omawiam ją za: Gülich, Kotschi 1983, 1987.

wspólną nazwę „aktów przeformułowania” i stanowią podklasę aktów kompozycji tekstu. Różni je *R* i podgrupy „wyznaczników przeformułowania”. Klasyfikacje są przedmiotem dyskusji, nie kwestionuje się natomiast poglądu, że to mówiący ustanawia między wypowiedziami relację przeformułowania: nie jest ona dana przez strukturę samych wypowiedzi. Stopień równoważności w różnych przeformułowaniach może być różny, tak że relacje semantyczne mogą występować jako „słabe” lub „silne”. Gdy relacja jest wyraźna, to do zaznaczenia przeformułowania wystarcza wskaźnik słaby (np. „ah”, „ah oui”, „alors”, „donc”, „en fait”, „enfin” itp. – Gülich, Kotschi 1983: 316) – jeden ze spójników, przysłówek lub wykrzykników. Gdy relacja jest słaba, używa się wyznaczników silnych, o określonym znaczeniu leksykalnym, często zawierających jako element metajęzykowy czasownik „mówić” (np. „c'est-à-dire” ‘czyli’, „en d'autres termes” ‘innymi słowy’, „autrement dit” ‘inaczej mówiąc’ itp. – Gülich, Kotschi 1983: 316). Różne typy przeformułowania, podobnie jak częstotliwość ich występowania, wiąże się z różnorodnością sytuacji i typów dyskursu. Ponadto ich wybór jest podporządkowany pewnym ograniczeniom strukturalnym i semantycznym⁴.

Między tymi badaniami a szkołą genewską istnieje pewna zbieżność, tak że można na nie patrzeć jako na komplementarne (zob. s. 134). Dodajmy, że rolę mówiącego eksponowała wcześniej przyjęta na gruncie francuskim teoria parafrazy Catherine Fuchs (1982), która, proponując perspektywę teorii wypowiedziania, uznała, że to mówiący ustanawia tę relację. Dążąc do ogólnego opisu zjawiska odrzuciła podział na parafrazy językowe i niejęzykowe. Inspirując się m.in. wspomnianą monografią Rey-Debove, Fuchs opisała parafrazę jako metajęzykową czynność polegającą na utożsamianiu treści dwóch porównywanych sekwencji. Chodzi o pewien sąd podmiotu parafrazującego w pewnej sytuacji. Treści obu sekwencji są rezultatem rekonstrukcji, jakiej dokonał podmiot, a ich utożsamienie zakłada zatarcie pewnych różnic, które zawsze występują między nimi. Treści związane z każdą sekwencją dopuszczają wiele lektur na wielu poziomach, a na danym poziomie – wiele interpretacji, podczas gdy treści, jakie odbiera podmiot parafrazujący, dotyczą określonego poziomu lektury i określonej interpretacji. Interpretacja i identyfikacja mogą przebiegać na poziomie lokucyjnym, referencjalnym, pragmatycznym i symbolicznym. Ustalenie w danej sytuacji przez podmiot relacji parafrazy nierozdzielnie wiąże się z pewną ilością redukcji. Pozwala to wyjaśnić, czemu o tych samych wyrażeniach jedna osoba powie, że mówią to samo, a druga, że co innego⁵.

Interesujące uwagi krytyczne pod adresem badań Gülich i Kotschiego

⁴ Nie odwołując się do pojęcia intencji, „c'est-à-dire” można opisać jako wyznaczniki utożsamiania dwóch powiedzeń („des dire”). W zależności od interpretacji wskaże się tu albo na synonimie na poziomie języka, albo za zestawienie dwóch „sposobów mówienia” („manières de dire”), mniej lub bardziej odległych od „przezroczystości”, np. gdy oba człony są niejednorodne co do wyrażanego w nich punktu widzenia, co do odmiany języka itp. (Authier-Revuz 1987).

⁵ Podobną koncepcję kreśli Parret (1987) w swych prolegomenach do teorii wypowiedziania. Odrzuca on stosowanie pojęcia równoznaczności semantycznej jako mało adekwatne do opisu relacji wyrażanych w sekwencjach języka naturalnego. Według belgijskiego filozofa kluczowe jest pojęcie „podobieństwa” („ressemblance”) między treściami sekwencji parafrazowanej i parafrazującej, ono zaś ma źródło w „akcie przybliżenia” („acte de proximation”).

zgłasza Michel Charolles (1987). W oparciu o psycholingwistykę kwestionuje on sprowadzanie wszelkich trudności mówiącego do zabiegów związanych z dostosowaniem się do słuchacza w celu osiągnięcia lepszego zrozumienia. Sądzi on, że gdy chce się opisać zachowania rozmówców sięgając do pojęcia kooperacji (nie rozumianego, jak u Grice'a, jako ogólna zasada konwersacyjna), to trzeba się posłużyć specyficznymi zabiegami badawczymi, podobnymi do stosowanych w psycholingwistyce.

Wychodząc od niektórych przykładów Gülich i Kotschiego, Charolles wzbogacił analizę wymyślając inne przykłady i kontrprzykłady, które poddał testom takim, jak komutacja czy nawiązanie, posługując się kryterium akceptowalności. To klasyczne podejście pozwoliło mu wzbogacić opis badanych wyrażeń o ograniczenia, z powodu których mogą się one właśnie nie pojawić w konkretnym korpusie (przypomnijmy, że Gülich i Kotschi opisują zarejestrowane rozmowy). Umożliwia mu to zróżnicowanie wyrażeń uznawanych za synonimiczne czy też inne klasyfikacje operacji zbliżonych do przeformułowania. Przede wszystkim jednak Charolles sygnalizuje ogólny problem metodologiczny: jak łączyć opis korpusu z klasycznymi procedurami językoznawczymi?

Opis kompozycji tekstu ustnego, proponowany przez Gülich i Kotschiego, został uznany przez Charolles'a i Danielle Coltier (1986) za szczególnie interesujący dla analizy redakcji tekstu pisanego: przeformułowanie w tym przypadku ukazuje bowiem, jak podmiot piszący steruje wiadomościami odbiorcy koniecznymi do zrozumienia swego tekstu. Badano wypracowania uczniów. Istotnym rezultatem było wykazanie, że większość wyznaczników jest wielofunkcyjna: służy nie tylko wskazaniu jednego z typów operacji przeformułowania, lecz także wyodrębnianiu części, z jakich składa się tekst (np. „*bref*” ‘słowem’ sygnalizuje przeformułowanie, a zarazem koniec sekwencji, która dzięki niemu zyskuje status pewnej całości tekstowej). Autorzy podkreślają trudność zlokalizowania konkretnych segmentów podlegających przeformułowaniu. Listę wyznaczników wzbogacili o apozycję, nawiasy i powtórzenie spójnika. W pełni zgadzają się oni z koncepcją Fuchs: parafraza jest zjawiskiem z zakresu mowy, które jednak tylko częściowo zakorzenione jest w języku. Charolles i Coltier potwierdzili wagę rozróżnienia słabych i silnych wyznaczników przeformułowania.

W tekstach pisanych przeformułowanie pełni dwojaką rolę: ułatwia czytelnikowi interpretację, a także selekcjonuje pewien aspekt znaczenia wypowiedzi-źródła. Jest on następnie rozwijany i w ten sposób przeformułowanie ułatwia kontynuowanie lub wzmacnianie tego, co już zostało napisane.

Przedstawione badania mają zastosowanie w dydaktyce, np. gdy chodzi o redakcję tekstów wyjaśniających.

Ad IV. Istotny wkład wniosła też szkoła genewska Eddy'ego Rouleta (Roulet i inni 1987, zob. też Dutka 1990). Dyskurs, rozumiany jako negocjacje, opisuje się m.in. przy pomocy hierarchicznych pojęć „wymiana” (najmniejsza jednostka dialogowa), „interwencja” (największa jednostka monologowa) i akt mowy. Przeformułowanie sytuuje się na poziomie interwencji. Ta składa się zazwyczaj z kilku aktów mowy, z których jeden, zwany głównym, nadaje interwencji siłę illokucyjną, a pozostałe są mu podporządkowane i służą do wprowadzania, wyjaśniania, argumentowania na rzecz aktu głównego.

Składnikom dyskursu przypisuje się dwojakie funkcje:

a) illokucyjne (propozycja, żądanie itp.), które łączą interwencje, czyli jednostki z tego samego poziomu, i były badane przez teorię aktów mowy;

b) interakcyjne, które łączą składniki interwencji: akty podrzędne z głównym. (Podkreślimy, że ten termin nie ma związku z zachowaniem ludzi i odnosi się do powiązania jednostek z różnych poziomów interwencji⁶). Do tej właśnie problematyki – dużo mniej zbadanej, gdyż teoretyków aktów mowy interesowało użycie aktów głównych – odnoszą się genewskie analizy przeformułowania. Dodajmy od razu, że koncentrują się one na zmianie struktury interwencji, a nie na ustanawianiu równoważności semantycznej.

Relacje między składnikami dyskursu wyrażają wyznaczniki zwane konektorami pragmatycznymi. Przedstawienie, choćby pobieżne, obecnego stanu badań w tej dziedzinie na terenie francuskiego obszaru językowego przekracza ramy niniejszego artykułu, przypomnijmy więc tylko, że za jednego z ich głównych inicjatorów uważa się Oswalda Ducrota, którego koncepcje stanowiły punkt odniesienia dla innych badaczy. Było tak w szczególności ze szkołą genewską, w początkowym okresie obficie czerpiącą z teorii argumentacji w języku Anscombe'a i Ducrota (zob. Dutka 1991). Dlatego interesujące nas konektory ujmowane były pod kątem relacji argument – konkluzja.

Przez konektory rozumie się wyrażenia należące do różnych części mowy (spójniki, wyrażenia nominalne, przysłówki, wyrażenia przysłówkowe) pełniące funkcję nawiązania. Ważne jest, że może ona dotyczyć również treści niejawnych. Konektorem pragmatycznym Roulet i inni (1987) przypisują dwie cechy: modyfikują one jednostki semantyczne (jak przysłówki) i odsyłają do innych jednostek (jak wyrażenia anaforyczne). Od właściwości leksykalnych danego konektora i od jego pozycji w zdaniu zależy, jaka jednostka ulega modyfikacji. Rozwój badań – zwrot ku funkcjom i mechanizmom konwersacyjnym – prowadził do odejścia od ujęcia argumentacyjnego.

W ważnym artykule Roulet (1987) przedstawił myśl, że każdy mówiący dąży do skonstruowania interwencji, która by była postrzegana jako odpowiednia, spójna i jasna, która by nie pozwalała partnerowi na przerwanie głównego nurtu dyskursu przez poboczne wyjaśnienia punktów niejasnych, lub wręcz na przerwanie kontaktu. Pożądane cechy interwencji zwane są „kompletnością interakcyjną” („*complétude interactive*”). Mówiący może zmierzać do niej stopniowo, metodą kolejnych przybliżeń. Zauważmy bowiem, że nie zawsze łatwo jest skonstruować wypowiedź (np. prośbę lub odpowiedź), do rozmówcy także należy potwierdzenie, że kompletność została osiągnięta. Gdy on nie reaguje (przypadek dyskursu pisanego) lub gdy czyni to w sposób pozawerbalny (mimika) bądź też gdy wystąpią inne trudności, mówiący musi zmodyfikować, rozwinąć swoją wypowiedź: albo dorzuci nowe argumenty, albo też podporządkowuje, *ex post*, swoją interwencję nowemu aktowi głównemu. Interesuje nas ten ostatni zabieg: Roulet (1987: 115) uznał go za szczególnie przypadek relacji interakcyjnej, który nazwał „przeformułowaniem nieparafrazystycznym”, w skrócie „przeformułowaniem” (w odróżnieniu od badań Gülich i Kotschiego nie chodzi o składniki z tego samego poziomu strukturalnego ani o parafrazę). Konektor wskazuje, jak zmieniła się perspektywa w sto-

⁶ Takie ujęcie czerpie z koncepcji Astona (1977).

sunku do poprzednich wypowiedzi. Może on np. niejako „brać w nawias” poprzednie ujęcie (*en tout cas* ‘w każdym razie’ po wypowiedzi wyrażającej niepewność przedstawia ciąg dalszy jako od niej niezależny), wprowadzać akt główny ukazany jako bardziej odpowiadający rzeczywistości (czyni to *en fait* ‘faktycznie’) itp.

Pod pewnym względem artykuł Rouleta otworzył nowy rozdział w badaniach: przeformułowanie wiąże się bowiem z wstecznym ustalaniem hierarchii między składnikami dyskursu (ta cecha odróżnia je od powiązań argumentacyjnych działających „naprzód”) i ze zmianą perspektywy wypowiedzianej, co pozwala opisywać połączenia między częściami dyskursu luźno powiązanyymi pod względem tematycznym. Wsteczne działanie konektorów przeformułowania umożliwia w szczególności przypisanie poprzedzającej je wypowiedzi nowej interpretacji, którą przedstawia wypowiedź po nich następująca.

O ile przeformułowanie parafrastyczne pozwalało na pominięcie wskaźnika relacji (gdy równoważność była silna), to przeformułowanie nieparafrastyczne zawsze wymaga wyznacznika, którego usunięcie anuluje całą operację. Badania nad nim rozwija Corinne Rossari (1989a, 1989b, 1990), która za istotne wzbogacenie opisu uważa podejście kontrastywne i analizuje konektory francuskie i włoskie (zob. też Suomela-Härmä 1990).

Ad V. Swoją koncepcję pragmatyki tekstu Jean-Michel Adam (1990) oparł na klasycznym przeciwstawieniu tekst – dyskurs. Podkreślił konieczność prowadzenia badań w dwu płaszczyznach: lokalnej (jak w klasycznym językoznawstwie, rozszerzonym na połączenia dwuzdaniowe) oraz globalnej (związanej z organizacją semantyczną tekstu jako całości i z problematyką gatunków mowy). Tekst jest strukturą o dwóch wymiarach: sekwencyjnym i pragmatyczno-konfiguracyjnym. Jednostką analizy jest wypowiedziane zdanie (*proposition énoncée*). Ciąg zdań – sekwencja – tworzy tekstowy aspekt dyskursu. Pojęcie sekwencji jest ważne w koncepcji Adama: jego zdaniem, pewne regularności w budowie właśnie sekwencji łączyć można z problematyką gatunków mowy poruszaną przez Bachtina, których językoznawstwo do chwili obecnej nie zdołało zanalizować. Opis każdego tekstu opiera się na założeniu, że istnieje 6 płaszczyzn jego organizacji, w tym poziom struktury sekwencyjnej. Adam (1990: 87–89) wyróżnia 5 podstawowych typów sekwencji: narracyjną (*narrative*), opisową (*descriptive*), argumentacyjną (*argumentative*), instrukcyjno-nakłaniającą (*injonctive-instructionnelle*), wyjaśniającą (*explicative*) i konwersacyjno-dialogową (*conversationnelle-dialogale*).

Nie wnikając w szczegóły polemiki Adama (1989) i Rouleta (1989) co do możliwości uwzględnienia w ich modelach jednorodności strukturalnej wszystkich tekstów, a zarazem ich złożoności gatunkowej, zajmiemy się jedynie przeformułowaniem. W odróżnieniu od innych prezentowanych tu badań Adam (1990: 170–190) zajął się tekstem opisowym, a więc – w jego rozumieniu – jednym z podstawowych typów sekwencji. Charakterystyczne jest tu występowanie dominującego tematu, który może być wielokrotnie przeformułowujący. Operacja taka w pewien sposób hierarchizuje elementy tekstu oraz je grupuje poprzez streszczanie, definiowanie lub przeddefiniowanie. Sekwencję opisową cechuje także mała ilość wyznaczników związanych z argumentacją (rozumianą jako uzasadnianie lub odrzucanie pewnych tez – autor rezerwuje dla nich termin „konektory”), występuje natomiast wiele wy-

znaczników struktury: wyliczenia (*énumératifs*) i przeformułowania, zwanych „organisateurs”. Inspirując się pewnymi badaniami z zakresu psycholingwistyki, Adam uważa, że wyznaczają one całości istotne dla procesów poznawczych (np. pokazują, co należy – lub nie należy – przechować w pamięci operacyjnej, bądź też które operacje powinno się – lub nie – przetwarzać łącznie). Przeformułowanie odgrywa istotną rolę w spójności tekstu i jego progresji. Przypominając badania Charollesa i Coltier oraz Rouleta, autor podkreśla wielofunkcyjność wyznaczników przeformułowania: wskazują na powtórzenie tego, co już zostało powiedziane, lub na koniec sekwencji. Proponuje się przegląd sposobów sygnalizowania przeformułowania – od najmniej eksponowanego (apozycji) do najbardziej widocznych (wyspecjalizowanych leksemów). Zmianę perspektywy wypowiedaniowej opisują pojęcia przestrzeni semantycznych (*espaces sémantiques*) i polifonii.

W szerokim zakresie uwzględnione są fragmenty tekstów pisanych: utworów literackich, a także artykułów prasowych, komiksów, reklam itp.

Na zakończenie kilka ogólnych uwag o tym, jak zamierzamy ukierunkować kontrastywne badania nad językiem polskim. Jak widzieliśmy, korpus francuski jest maksymalnie różnorodny, zarówno jeśli chodzi o język mówiony (rozmowy autentyczne i przykłady wymyślone), jak i pisany (fragmenty zróżnicowanych gatunkowo utworów literackich, a także form z pogranicza literatury lub w ogóle z nią nie związanych, takich jak artykuły prasowe, komentarze, wypracowania, reklamy, komiksy). Jeśli chodzi o datowanie tekstów, to sięgają one czasów odrodzenia. Badane fragmenty są na ogół nieduże, często obejmują dwie wypowiedzi.

Kluczowe znaczenie ma decyzja co do proporcji różnych typów dyskursu: ustnego i pisanego, autentycznego i wymyślonego, potocznego i literackiego, zwłaszcza gdy pamięta się o dynamicznym rozwoju badań nad rozmową. Z pewnością żaden typ nie może dostarczyć korpusu reprezentatywnego dla danego języka w ogóle. Trzeba zatem uwzględnić różne typy dyskursów. W odróżnieniu jednak od większości prezentowanych ujęć skłaniamy się (zwłaszcza przy badaniach prowadzonych indywidualnie⁷ ku przykładom pisanych, a zwłaszcza literackim. Przekonuje nas tu stanowisko Elisabeth Rudolph (1989: 531), która podkreśla duże zalety przykładów literackich: występują we wszystkich kategoriach i subkategoriach konektorów i można udokumentować ich źródło. Wysoko cenimy też możliwość sięgnięcia do przekładów polskich, które pozwolą na ustalenie odpowiedniości nie deformowanych naszym idiolektem, a przede wszystkim nie sugerowanych opracowaniami słownikowymi.

Istotną wskazówką jest też dla nas uwaga Ruweta (1990). W artykule o zaimkach ten znany generatywista podkreśla, jak bardzo są rozbieżne opinie informatorów, gdy ich osądowi poddaje się zdania nieco mniej schematyczne, a badane zagadnienie sytuje się na pograniczu składni i semantyki czy też pragmatyki. Czy by to oznaczało, że niektórzy potrafią lepiej wykorzystywać możliwości tkwiące w systemie? A jeśli tak, to czy sądy tzw. zwykłych ludzi na

---

⁷ Niniejszy artykuł powstał w ramach tematu badawczego finansowanego przez Wydział Neofilologii Uniwersytetu Warszawskiego, dzięki kwerendzie bibliotecznej w Paryżu we wrześniu 1991.

temat akceptowalności wypowiedzi i przypisywanych im interpretacji mogą wystarczyć językoznawcom? Stawiając pytanie o rolę tekstów wielkich autorów w badaniach języka Ruwet stwierdza, że nie było chyba rzeczą całkowicie błędną przypisywanie im przez gramatyków miejsca uprzywilejowanego.

Nasze dotychczasowe badania nad konektorami w pełni potwierdzają postulat Charolles'a co do konieczności stosowania klasycznych procedur językoznawczych i traktowania wypowiedzi zaświadczonej jako punktu wyjścia do stosowania testów, mających jak najpełniej naświetlić właściwości badanych wyrażeń.

Rozpocząć od tekstów pisanych, w dużej mierze literackich, i operować testami, wykraczając poza początkowy korpus: sądzimy, że tak ukierunkowane badania kontrastywne nad językami francuskim i polskim (z odniesieniem do włoskiego) mogą w istotny sposób wzbogacić wiedzę o występującym w nich zjawisku przeformułowania.

Bibliografia

- Adam J.-M., 1989. *Une Approche unifiée des plans d'organisation textuelle?* W: Rubattel C. (red.).
 —, 1990. *Éléments de pragmatique textuelle. Théorie et pratique de l'analyse textuelle.* Mardaga; Bruxelles.
- Antos G., 1982. *Grundlagen einer Theorie des Formulierens.* Niemeyer; Tübingen.
- Aston G., 1977. *Comprehending value: aspects of the structure of argumentative discourse.* „Studi italiani di linguistica teorica ed applicata” nr 3.
- Authier-Revuz J., 1987. *L'Auto-représentation opacifiante du dire dans certaines formes de „couplage”.* „DRLAV” nry 36–37.
- Bange P., 1987. *Introduction.* W: Bange P. (red.), *L'Analyse des interactions verbales. La dame de Caluire: une consultation.* Lang; Berne.
- Charolles M., 1987. *Spécialisation des marqueurs et spécificité des opérations de reformulation, de dénomination et de rectification.* W: jw.
- Charolles W., Coltier D., 1986. *Le Contrôle de la compréhension dans une activité rédactionnelle: Éléments pour l'analyse des reformulations paraphrastiques.* „Pratiques” nr 49.
- Dutka A., 1990. *Pragmatyka konwersacji w badaniach szkoły genewskiej Eddy'ego Rouleta.* „Pamiętnik Literacki” z. 4.
- , 1991. *Ku dynamicznej koncepcji języka. Teorie Jean-Claude'a Anscombre'a i Oswalda Ducrota.* Jw., z. 3.
- Fuchs C., 1982. *La Paraphrase.* Presses Universitaires de France; Paris.
- de Gaulmyn M. M., 1987. *Actes de reformulation et processus de reformulation.* W: Bange P. (red.).
- Gülich E., Kotschi T., 1983. *Les Marqueurs de la reformulation paraphrastique.* „Cahiers de linguistique française” nr 5.
- , 1987. *Les Actes de reformulation dans la consultation „La Dame de Caluire”.* W: Bange P. (red.).
- Maingueneau D., 1988. *„Langue et Discours”. La linguistique et son double.* „DRLAV” nr 39.
- Normand C. (red.), 1987. *La Reformulation: pratique, problèmes, propositions.* „Études de linguistique appliquée” nr 68.
- Parret H., 1987. *Prolégomènes à la théorie de l'énonciation. De Husserl à la pragmatique.* Lang; Berne.
- Rey-Debove J. 1978. *Le Métalangage. Etude linguistique du discours sur le langage.* Dictionnaire Le Robert; Paris.
- , 1985. *Le Métalangage en perspective.* „DRLAV” nr 32.
- Riegel M., Tamba I. (red.), 1987. *La Reformulation du sens dans le discours.* „Langue française” nr 73.
- Rossari C., 1989a. *Des Apports de l'analyse contrastive à la description de certains connecteurs reformulatifs du français et de l'italien.* „Cahiers de linguistique française” nr 10.

- , 1989b. *Analyse contrastive en français et en italien de l'adverbial „enfin”*. W: Rubattel C. (red.).
- , 1990. *Projet pour une typologie des opérations de reformulation*. „Cahiers de linguistique française” nr 11.
- Roulet E., 1987. *Complétude interactive et connecteurs reformulateurs*. Jw., nr 8.
- , 1989. *De la structure de la conversation à la structure d'autres types de discours*. W: Rubattel C. (red.).
- Roulet E. i inni, 1987. *L'Articulation du discours en français contemporain*. Wyd. 2. Lang; Berne.
- Rubattel C. (red.), 1989. *Modèles du discours. Recherches actuelles en Suisse romande*. W zbiorze: *Actes des Rencontres de linguistique française, Crêt-Bérard, 1988*. Lang; Berne.
- Rudolph E., 1989. *Problemas semánticos de la conexión de contraste*. W: *Actes du XVIIIe Congrès International de Linguistique et de Philologie Romanes. Université de Trèves (Trier) 1986*. [Red.] Kremer D. T. 7. Niemeyer; Tübingen.
- Ruwet N., 1990. „En” et „y”: deux clitiques pronominaux antilogophoriques. „Langages” nr 97.
- Suomela-Härmä E., 1990. *Syntaxe et sémantique de l'adverbe italien „anzi”*. W zbiorze: *Actes du onzième Congrès des Romanistes Scandinaves. Trondheim, 13–17 août 1990*. Université de Trondheim.